

23. Мащенко С. *Козацтво як суб'єкт української історії в інтерпретації П. Куліша* // *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Філософські науки.* – Вип. 66. – Чернівці, 2009.
24. Ісаєнко К. *Нова історія України в інтерпретації Пантелеймона Куліша* // *Наукові Записки НДУ ім. М. Гоголя.* – Ніжин, 2010.
25. Miller A.I. *The Ukrainian Question: The Russian Empire and Nationalism in the Nineteenth Century.* – CEU Press, 2003.
26. Magocsi P.R. *A history of Ukraine: the land and its peoples.* – Toronto, 2010.

Kondratieva D.A., Temirova N.R. The Kulish person in the scientific literature. This article is devoted to the analysis of the P.Kulish person in the scientific study. In the scientific literature are presented the various aspects – from the biography to the ideological positions. Poorly studied are the relationship with the Ukrainian movement, his historical views.

Key words: Kulish, scientific literature, Ukrainian national revival, ideology

I. В. Постольник

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР АГРАРНОЇ РЕФОРМИ 1848 Р. В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ІСТОРИОГРАФІЯ

У статті проаналізовані історіографічні дослідження, присвячені проблемі реалізації аграрної реформи 1848 р. в Австрійській імперії. Розкрито особливості відображення аспектів реформи в різноманітні історичні періоди. Представлено оцінки та трактування впливу реформи на соціально-економічний розвиток українського селянства

Ключові слова: селянство, Австрійська імперія, аграрна реформа, історіографія

Аграрна реформа 1848 р., що реалізовувалась у межах Австрійської імперії, відіграла важливу роль у житті західноукраїнського селянства, маючи помітний вплив на прискорення реформ у Російській імперії, займає помітне місце в українській та зарубіжній історіографії. Однак досі відсутні спеціальні історіографічні праці з історії проведення аграрної реформи на українських землях у складі Австрійської імперії, хоча деякі аспекти проблеми знайшли відображення у вступних розділах низки узагальнюючих і монографічних досліджень. Одним із перших її торкнувся П. Свежинський. Подаючи аналіз наявної літератури, розглянув праці польських авторів Ф. Буяка, Б. Вигоди, Л. Бігеляйзена, Е. Егана, а також українських дослідників Ю. Бачинського, В. Будзиновського, характеризуючи останнього як найбільш впливового дослідника проблеми сільського господарства західноукраїнських земель. Висновок же В. Будзиновського про відмінність процесів у галицькому селі від загальноєвропейських тенденцій нещадно критикувався. П. Свежинський критично поставився і до ідеї перерозподілу земельних угідь серед селян, які їх обробляли, констатації формування внаслідок реформи групи заможних господарств, до використання автором методів буржуазного об'єктивізму [1, 30]. Підсумовуючи історіографічний огляд, П. Свежинський зазначав, що для вивчення аграрної історії західноукраїнських земель необхідним є використання радянських методологічних підходів.

М. Кравець у праці «Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст.», зазначивши, що австрійська та польська історіографії замовчували вплив реформ на долю українського народу, а українська історіографія переживала період свого становлення, виокремив праці І. Франка, який по-іншому поставив питання сутності, реалізації та наслідків реформи, звернувши особливу увагу на її економічну складову. Наукові напрацювання українських дослідників

кінця XIX – початку XX ст. М. Кравець критикував за непослідовність і відхід від класового підходу [2, 28].

Автори дослідження «Розвиток історичної науки на Україні за роки радянської влади», аналізуючи дослідження історії українського селянства, теж вказали на значний внесок М. Кравця та П. Свежинського у вивчення історії західноукраїнського селянства другої половини XIX ст. Вони наголошували на повноті висвітлення питань класової боротьби селянства [3, 198]. Пріоритетними напрямками дослідження називалися психологія та ідеологія селянства, його союз з робітничим класом і діяльність соціал-демократичних партій із звільнення селянства з-під впливу буржуазних політичних сил.

У свою чергу, автори колективної праці «Історіографія історії Української РСР» для систематизації наявного матеріалу та викладу виділили окремий розділ для розкриття проблеми аграрної реформи в Австрійській імперії. Вони проаналізували деякі праці польських, угорських дослідників, вказували на хибні сторони їх досліджень, але не подавали причини невдалих результатів. Розглянувши доступні праці, зауважили, що історики досягли значних успіхів у висвітленні життя селянства, висновки представлені у працях радянських вчених допомагають викрити концепції буржуазних авторів, які представляли західноукраїнське селянство як однорідну масу, що є пригнобленою тільки іноземними експлуататорами [4, 238].

Погляди українських істориків на проблеми аграрної реформи в Австрійській імперії, на нашу думку, доцільно розглянути у трьох вимірах: дорадянському, радянському та пострадянському. Кожний з цих вимірів, попри деякі спільні риси, відрізняється один від іншого насамперед методологічними підходами до оцінки подій і процесів. Мета цієї розвідки передбачає визначення провідних тенденцій у розвитку досліджень, присвячених аграрній реформі 1848 р. в Австрійській імперії, зокрема західноукраїнських земель. Важливо також виокремити методологічні підходи дослідниками різних течій і наукових шкіл до висвітлення окремих сегментів реформи, до оцінки процесу реалізації реформи, її наслідків для західноукраїнського селянства у довготривалій історичній перспективі; визначити перелік проблемних складових реформи, що досліджувалися в рамках історичних студій та таких, що потребують більш пильної уваги з боку науковців.

З'ясовуючи суть реформи, дослідники вказують на те, що селянство отримувало право на володіння земельними наділами та особисту свободу від землевласників. Хоча частину грошового відшкодування землевласникам сплачувала держава, за положеннями реформи, вартість землі селянські господарства мали виплачувати у рамках викупних платежів. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у рамках української історіографії відбувся поворот до більш активного зацікавлення історією українського селянства у складі Австро-Угорської імперії. Це знайшло відображення у розширенні проблематики досліджень сутності та реалізації аграрної реформи, порушенні низки нових питань, зокрема й матеріального становища селянства.

Вагоме значення для вивчення соціально-економічного життя регіону та становища селянства мала праця І. Франка «Панщина та її скасування 1848 року в Галичині». У ній ставилась мета представити картину панщинної системи, обставини, за яких було вида-но імператорський патент. Описуючи картину життя українського села дореформеного періоду, автор дотримувався погляду, що весь тягар податків припадав на селянство і що в основі панщини лежала соціальна

нерівність. Вчений подав картину політичного життя регіону напередодні революції 1848 р., ідеї та пропозиції стосовно ліквідації кріпацтва, їх обговорення представниками влади та дворянства, вважаючи їх наповненими нещирістю та зневагою до селян. І. Франко залучив до розвідки літературу, що стосувалася політичного життя регіону, польського національного руху та політики уряду стосовно Галичини. Сам патент про ліквідацію панщини автор вважає логічним завершенням ініціатив уряду, що були започатковані ще за часів правління австрійського імператора Йосифа II (1780–1790 рр.) І. Франко зазначає, що наслідки цієї реформи відчуються серед галицького селянства і через 50 років після її реалізації. Вчений аргументував висновок, що віденський уряд не приніс якихось змін у життя селянства [5, 225].

На початку ХХ ст. дослідження проблеми аграрної реформи у Галичині проводили й члени Наукового товариства ім. Т. Шевченка. В підготовлених розвідках значна увага приділялася революційним подіям 1848 р., розвитку сільських громад регіону, участі селян в політичному та культурному житті [6, 30].

Проблеми аграрної історії знайшли певне відображення і в працях польських дослідників кінця ХІХ – початку ХХ ст. Ф. Буяка, М. Марасе, С. Щепановського. Польська історіографія другої половини ХІХ ст. розглядала території з українським населенням як складову частину польськомовного масиву регіону, відмовляючись визнавати окремішність українського селянства [7]. Проте, дослідники не приділяли уваги становищу селянства, у розвитку українського селянського загалу не бачили відмінностей і тому такі дослідження не розкривали особливостей розвитку господарства українських селян.

У рамках радянської історіографії була створена нова, відмінна від попередньої, методологічна основа вивчення історії України другої половини ХІХ ст. Аграрна реформа 1848 р. розглядалася в контексті подій політичного та соціально-економічного життя Австрійської імперії й як результат революційної хвилі. При цьому дослідження реформи в окремих регіонах Австрійської імперії, де проживало українське населення, насамперед Галичини, Буковини і Закарпаття, проводилось згідно марксистської методології. Найбільшу кількість розвідок присвячено становищу селянства у Галичині. Ця проблема цікавила М. Герасименка, який залучив значну кількість архівних матеріалів, що стосувалися соціально-економічного розвитку Галичини, з метою розкриття становища селян напередодні аграрної реформи 1848 р. На думку автора, проведення аграрної реформи стабілізувало селянський рух і зменшило кількість виступів. Вочевидь такий висновок був зумовлений порівнянням з подіями 1846 р., коли виступи селян досягли вищої межі [8, 40–43].

Увагу історії селянства Галичини та Буковини приділив і М. Кравець. Віддавши належне внеску у вивчення історії Закарпаття І. Коломійця та В. Ілька, дослідник намагався порівняти економічні процеси у Галичині та Північній Буковині, з метою ретельного аналізу становища селянства саме цих регіонів [2, 7]. З'ясувавши особливості впровадження реформи, а також ситуацію, що склалася в аграрному секторі Австрійської імперії, дослідник обґрунтував висновок щодо половинчастого характеру реформи та її наслідків. Крім цього, М. Кравець присвятив значну увагу змінам у аграрному секторі, що відбулися після реформування земельних відносин на селі. У дослідженні висвітлено становище селянства після подій 1848 р., показано наростання нових конфліктів у аграрній сфері, зумов-

лених користуванням сервітутами та встановленням норм викупних платежів [2, 35]. Окремо автор розглянув проблему взаємин селян і представників українського національного руху.

Аграрна реформа на Закарпатті мала свої відмінності, через приналежність цього регіону до угорського управління. Ця проблема була актуалізована в працях І. Коломійця та В. Ілька. Дослідники залучили статистичні матеріали з історії соціально-економічного розвитку Закарпаття та розкрили особливості проведення аграрної реформи в цьому регіоні. Зокрема перший, досліджуючи історію Закарпаття, звернув увагу на розвиток сільського господарства регіону в контексті його реформування. Він простежив деякі особливості реалізації реформи стосовно кожної категорії селянства. На Закарпатті, як окремій адміністративній одиниці, аграрна реформа мала свою специфіку. Тут кріпацтво було скасоване для урбаріальних селян-кріпаків, які змушені були за користування землею відбувати повинності в поміщиків. Реформа також призвела до малоземелля в середовищі селянства. Всебічно висвітливши загрозливе матеріальне становище, малоземелля серед селянських господарств і визиск селян з боку угорської влади та землевласників [9, 46], історик, на жаль, оминав побут та становище договірних селян, що не мали власного наділу.

Утворення незалежної Української держави та відмова від домінування в історичних дослідженнях марксистської методології відкрило шлях до вивчення подій другої половини ХІХ ст. з інших ракурсів. Ці зміни певною мірою зачепили й проблему вивчення аграрної реформи 1848 р. Так, у двотомнику «Історія українського селянства», підготовленому фахівцями Інституту історії України НАНУ, означена проблематика розглядається як провідна подія у житті західноукраїнського селянства. Автори вважають, що вона сприяла розвитку ініціативи сільського населення та деякого покращення його матеріального становища. Внаслідок реформи, селянство перетворилося на самостійну суспільну силу [10, 428]. Значне місце в дослідженні відведено аналізу законодавчих ініціатив уряду та виданих маніфестів стосовно розвитку окремих регіонів, а також трактуванню проблеми сервітутів. На думку авторів, сервітутні конфлікти були антипоміщицьким рухом мас українського селянства, у такій формі селянство захищало свої права від зазіхань поміщиків. Така позиція певною мірою перегукується з висновками радянських дослідників, які розглядали боротьбу за сервітуту як рух широких мас селянства проти зловживань поміщиків.

Реформа 1848 р. знайшла відображення й у колективному дослідженні «Економічна історія України». У розділі, що стосується економічного розвитку українських земель у складі Австро-Угорщини, автори намагалися пояснити об'єктивні причини реформування економічних відносин в аграрному секторі. Проаналізувавши характер і структуру викупних виплат, дослідники обґрунтовують висновок про те, що становище селянства в результаті аграрної реформи погіршилося, оскільки вона не ліквідувала таких негативних явищ, як безземелля та зубожіння. Вартість компенсацій була завищена та не відповідала ринковій вартості землі. При цьому непропорційними ставали обсяги земельних наділів селян та колишніх поміщиків. До позитивних наслідків реформи автори відносять формування приватновласницької ініціативи, коли селянські господарства отримали всі передумови стати товарними і прийняти участь у ринкових відносинах. Аграрна реформа створила умови для повільної індустріальної трансформації села, але ці про-

цеси гальмувалися економічними особливостями регіону, який за темпами промислового розвитку поступався іншим провінціям імперії. [11, 320]

Досліджуючи вплив аграрних перетворень на фінансову складову села, С. Мошенський дійшов висновку, що облігаційний ринок Західної України активізувався після того, як 1848 р. в Австрійській імперії було скасовано кріпосне право. Поміщики одержали за це компенсацію, загальна сума якої в Галичині становила 46,154 млн. ринських злотих (флоринів), а на Буковині – 4 млн. На цю суму поміщики одержували 5 %-і «індемітаційні» облігації, обіг яких почався на ринку цінних паперів. Відсотки за цими облігаціями значно збільшили загальну суму викупу, а сплата компенсаційного боргу розтяглася на десятки років [12, 340]. Тому, як відзначав І. Франко, у 1898 р., через 50 років після скасування кріпосного права, Галичина мала заплатити 121 млн. злотих із власних коштів, що величезним тягарем впало на плечі українського селянства.

Таким чином, за півтора століття створено низку праць, якими значною мірою з'ясовано сутність та шляхи проведення аграрної реформи 1848 р. в Австрійській імперії, розкрито деякі особливості її реалізації на українських землях. Новітня історіографія розглядає аграрну реформу на західноукраїнських землях як важливу подію в історії західноукраїнського селянства. Вона порушує такі питання, як зміни у соціальній структурі та ментальності селянства після ліквідації кріпосного права, трансформація культурного розвитку українського села. Незважаючи на це, площа історії українського селянства, яке проживало в складі Австрійської імперії, потребує подальшого дослідження, створення комплексних праць, присвячених поглибленому аналізу соціально-економічних та політичних наслідків реформи в різних регіонах імперії. Деякі аспекти розкриті поверхнево і тому, на нашу думку, потребують ґрунтовнішого вивчення. Це стосується проблем матеріального становища окремих груп селянства в різних регіонах краю, зміни соціального становища селян за умов ліквідації особистої залежності від землевласників, їх місце у соціальній структурі держави. Доречним є залучення нових груп джерел для формування цілісної картини політики австрійського уряду стосовно українського селянства та створення комплексного бачення наслідків реформи для західноукраїнських земель. Відкритими залишаються питання участі селян в економічних відносинах після реалізації аграрної реформи та ступінь залучення господарств до ринкових відносин, процес переорієнтування селянських господарств для нових потреб. Актуальним видається і порівняльний аналіз селянської реформи на українських теренах Австрійської та Російської імперій середини і другої половини XIX ст.

1. Свесжинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. – Л., 1966.
2. Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. – Л., 1964.
3. Розвиток історичної науки на Україні за роки радянської влади / Відп. ред. П. Калниченко. – К., 1973.
4. Історіографія історії Української ССР / Отв. ред. И. Хмель. – К., 1986.
5. Франко І. Паничина та її скасування 1848 року в Галичині // Франко І. Твори: у 50 т. – Т. 47 – К., 1986.
6. Зубрицький М. «Тісні роки». Причинки до історії Галичини 1846–1861 рр. // Записки НТШ. – Т. 26. – Л., 1903; Кравецький І. Оборонна організація руських селян на галицько-угорським позаріччї в 1848–49 рр. // Там само.
7. Buiak F. Galicja. – Lwow, 1909; Marasse M. Gospodarze stocsunki w Galicji – Warszawa, 1874; Szczepanowski S.

Nedza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego. – Lwow, 1888.

8. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. – К., 1959.
9. Коломиец И.Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия. – Томск, 1961.
10. Історія українського селянства: в 2 т. – Т. 1. – К., 2006.
11. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / Ред. кол.: Г. Боряк та ін. – К., 2011. – Т. 1.
12. Мошенський С.З Ринок цінних паперів Західної України як джерело фінансування економічного розвитку у XIX – на початку XX ст. // Вісник Житомирського державного технічного університету. – 2010. – № 4.

Postolnik I.V. Ukrainian dimension of agrarian reform in the 1848th in the Austrian Empire: historiography. In this paper are analyzed the historiographical studies devoted to the problem of implementation of the agrarian reform of the 1848th in the Austrian Empire. Are reflected the aspects of reform in various historical periods. The estimation and interpretation of the reform impact on the socio-economic development of the Ukrainian peasantry

Key words: peasants, Austrian empire, agrarian reform, historiography

В. М. Безверха

ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ БОЛГАР У ПРАЦІ ВАСІЛА ЗЛАТАРСКОГО «ІСТОРІЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЕРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ»

Дослідження присвячене концепції болгарського історика В. Златарського щодо походження болгар та освоєння ними Балкан у епоху «великого переселення народів».

Ключові слова: гуни, кутригури, утигури, Балканський півострів, болгари

Одними з центральних питань європейської історичної науки залишаються давня історія населення Балканського півострова й етногенез болгар. З XVIII ст. до сьогодні ці проблеми привертали увагу багатьох зарубіжних і вітчизняних істориків, внаслідок чого сформувалася низка теорій походження цього етносу. Однією з перших була концепція етногенезу болгар щодо їх турецько-татарського походження. Її основоположник – А. Шлецер у «Всеобщей северной истории» (1772), аналізуючи болгарську мову, дійшов висновку, що вона не схожа на слов'янську. Як доказ на підтвердження цієї теорії, він зазначив, що власні імена болгар, без сумніву, мають татарське походження. Цю теорію згодом підтримали І. Тутман, Х. Енгеля та М. Карамзін [1, 93–94].

У 1837 р. німецький вчений Й. Цейс обґрунтував власний погляд щодо етногенезу болгар у праці «Німці та їх сусідні племена». На його думку, давні болгари – це гуни, які розселилися на територіях у верхній течії Волги. Він вважав, що болгари, тобто гуни, належали до великого племені турок, що підтверджується схожістю їхньої мови. М. Соколов – теж прихильник цієї концепції – стверджував, що «болгаре, как Гунны и Авары, являются конным воинственным народом, со многими обычаями, свойственными только азиатским народам турецко-татарского племени» [2, 91]. Також вчений подав певні висновки щодо мовної приналежності болгар: «Остатки языка Болгар несомненно свидетельствуют об их тюркском происхождении» [2, 92]. У подальшому цю теорію підтримали А. Попов, А. Куніка, А. Вамбері, В. Томашек і В. Златарски [3, 148]. Останній раніше (зокрема у «Студии по болгарската история») дотримувався теорії турецько-татарського походження болгар. Згодом, у фундаментальній праці – «Історія на болгарската держава през средните векове» він змінив позицію, обґрунтувавши теорію гунського походження болгар.